

DOI: 10.26565/2075-1893-2023-38-03
УДК 910.1:1

Олексій Немець*

здобувач 1 року третього рівня вищої освіти ОНП Географія спеціальності 106 Географія;
e-mail: oleksii.niemets@student.karazin.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0000-5026-4926>

Анатолій Байназаров*

к.геогр.н., доцент кафедри фізичної географії та картографії;
e-mail: a.baynazarov@karazin.ua; ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-1511-3596>

* Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, Україна

Філософський підхід у географічних дослідженнях

Мета статті. Обґрунтування значення філософського підходу у географічних дослідженнях, ролі філософії в історичному розвитку, сучасній еволюції науки, формуванні загальнонаукової картини світу, висвітлення еволюції ідей та підходів у галузі досліджень системи «людина – природа – суспільство».

Основний матеріал. З філософської точки зору зміна наукових картин світу на певному історичному етапі еволюції людства характеризується тим, що на кожному етапі зміна картини світу відбувається разом з формуванням нової, характерної для цього періоду наукової парадигми лапласівського детермінізму. Для класичної науки характерною парадигмою є механіка, на основі якої розроблені відповідні закони, наукові ідеї, принципи. Механістична картина світу побудована на принципах жорсткого детермінізму, а образ світобудови уявляється як годинниковий механізм. З філософської точки зору, детермінізм – учення про загальну обумовленість явищ природи. Практичне значення його в тому, що знаючи попередній стан, наприклад природних систем, можна передбачати подальшу їх зміну. У неklasичній картині світу пануючою парадигмою виступає відносність, дискретність, вірогідність, додатковість. У постнеklasичній науці пануючою парадигмою стає парадигма становлення, самоорганізації на основі законів, принципів, ідей синергетики. В методології окремих галузевих напрямків поняття парадигми може трактуватися дещо інакше, на відміну від того, що тут використано, в залежності від особливостей предметно-об'єктного поля дослідження. При зміні наукових етапів досягнення попередніх не зникають, а продовжують існувати з доповненнями та вдосконаленнями, що відповідає з філософської точки зору принципу глобального еволюціонізму. Виділення географії з природознавства і формування її як важливої науки в пізнанні закономірностей взаємодії природи та суспільства розпочався вже дуже давно. Роль філософії, зокрема стародавніх філософів в цьому процесі, є досить помітною і важливою. Окремої особливої уваги заслуговують питання системної організації, явищ і процесів у світі, без чого неможливо вирішувати глобальні проблеми людства в єдиній глобальній соціогеосистемі. З позиції суспільної географії система «людина-природа-суспільство» досліджується комплексно та міждисциплінарно, у тому числі з урахуванням принципів системного та синергетичного підходів.

Висновки. Використання філософського підходу та філософських методів у суспільно-географічних дослідженнях пов'язано з еволюцією і розвитком наукового знання, побудованого на основі головних принципів розвитку сучасної науки, зокрема: глобального еволюціонізму, системності, історизму, синергетизму. У сучасному світі існує тісний зв'язок між різними науками, зокрема в галузі досліджень системи «людина – природа – суспільство», в тому числі між філософією та географією, що й забезпечує єдність наук у дослідженні складних питань взаємодії суспільства і планети, необхідності вирішення глобальних проблем людства.

Ключові слова: філософія, географія, філософський підхід, картина світу, еволюціонізм, парадигма, соціогеосистема.

Як цитувати: Немець О., Байназаров А. Філософський підхід у географічних дослідженнях. *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії*. 2023. Вип. 38. С. 24–31. <https://doi.org/10.26565/2075-1893-2023-38-03>

In cites: Niemets, O., Bainazarov, A. (2023) Philosophical approach in geographical research. *The problems of continuous geographical education and cartography*, (38), 24–31. <https://doi.org/10.26565/2075-1893-2023-38-03> (in Ukrainian)

Вступ. Географія – одна з важливих природничих наук, яка виникла і розвивається на основі потреб людини, суспільства в цілому, бо спостерігає та досліджує навколишній світ, світ природи, який є основою еволюційного розвитку людства на Землі. Географічне знання є також невід’ємною складовою загальнонаукової картини світу. Географія як наука пройшла довгий, тернистий шлях у своєму розвитку, формуючи на кожному історико-еволюційному етапі нові знання, теорії та закони про особливості розвитку природного середовища, живої і неживої природи, особливості формування взаємодії природи та суспільства, виконуючи на кожному етапі все нові і нові функції для реалізації запитів суспільства. Географія як одна з важливих наук в основі загально-наукової картини світу сформувала свою потужну методологію, на основі якої продовжує свій розвиток і виконання практичних задач суспільства. Як самостійна галузь наукового пізнання досліджує взаємодію суспільства і природи в просторі та часі як особливого процесу, локалізованого в специфічному сегменті об’єктивного світу, а саме в зовнішній земній оболонці. Дослідницька функція географії полягає у виявленні та встановленні надскладних механізмів просторової комунікації і кореляції, встановленні взаємозв’язків між силами, тілами, явищами, між живою та неживою природою, між рослинними, тваринними і мінеральними системами з одного боку та людиною, її процесами життєдіяльності – з іншого. У наш час потужного науково-технічного прогресу взаємодія суспільства та природи здійснюється в межах єдиної соціоприродної системи “людина-природа-суспільство”, з дуже складними зв’язками, і досліджуватися процеси, що в ній відбуваються, мають на основі сучасних досягнень наук про Землю, суспільство, з урахуванням потужних здобутків методології філософії і методів постнекласичної науки. На тлі зазначеного вище, в наш час все частіше виникає питання про важливість особливої галузі географії – суспільної географії, поширеної в усьому світі як human geography. На думку українського географа Олександра Топчієва, «предметна область для всієї системи географічних наук: об’єкт географії – ландшафтна оболонка Землі, предмет – геопросторова (територіальна) організація ландшафтної оболонки» [13]. З точки зору філософії загальним об’єктом дослідження географії виступає географічний простір. Розглядаючи методологічні особливості суспільно-географічних досліджень, необхідно розглянути основи створення цих особливостей, тобто філософію як основу галузевої методології. Бо саме філософія закладає ці основи, формує наукове мислення, на її основі організовується процес і характер, формулюються мета та завдання дослідження через відповідне визначення предметно-об’єктної області дослідження.

Вихідні передумови. Окремі питання застосування філософського підходу в географічних дослі-

дженнях висвітлені у низці підручників та посібників, зокрема у [6, 7, 9 - 12, 15]. О. Федій презентує окреслені наукові підходи до трактування важливої географічної категорії «середовище» з позиції філософії [14]. Л. Завгородько розкриває освітні можливості філософії географії та її співвідношення з філософією освіти [5]. Філософія географії як окремий розділ філософії, що займається епістемологічними, метафізичними та аксіологічними питаннями географії, географічною методологією загалом і більш широко пов’язаними питаннями, такими як сприйняття та представлення простору і місця, привертає увагу все більшого числа вчених [1 - 4]. Значення філософського підходу у географічних дослідженнях залишається вагомим, відповідно потребує обґрунтування ключових положень його застосування.

Мета статті – обґрунтування значення філософського підходу у географічних дослідженнях, ролі філософії в історичному розвитку, сучасній еволюції науки, формуванні загальнонаукової картини світу, висвітлення еволюції ідей та підходів у галузі досліджень системи «людина – природа – суспільство».

Виклад основного матеріалу. Для географії взагалі і суспільної географії зокрема важливість філософської методології в дослідженнях нерозривної єдності людини та природи є надзвичайно важливою з урахуванням особливостей розвитку самої філософії та її пізнання навколишнього світу. Адже вже стародавні філософи розглядали взаємодію людини та природи в її єдності. Розумілося це як гармонія між мікросвітом та макросвітом (Всесвітом) у процесі розвитку. Зараз, в XXI столітті, коли стрімко нарастають глобальні катастрофи різного характеру та рівня складності, в основі яких деструктивна людська діяльність по відношенню до природи і її систем, надзвичайно важлива думка стародавніх філософів, що вказували на таку тісну взаємодію людини та природи. Проте, висновок щодо ролі людини в природі, її ролі не є однозначною. Наприклад, в XVII ст. Рене Декарт, вивчаючи особливості розвитку природи, живі істоти природи прирівнював до дії машин і в дослідженнях природи пропонував застосовувати принципи, що існували в механіці, фізиці в цілому. Але людину ставив на більш високий рівень розвитку, бо вона мала душу, а не лише тіло. Всі інші об’єкти природи це такі, що людина може ними користуватися за власної потреби і на свій розсуд. Тобто, за Рене Декартом, природа виконує для людини суто утилітарну функцію як джерело ресурсів для життя людини. Виникає питання, дуже важливе в умовах сьогодення: чи не тут початок згубного антропоцентризму життєдіяльності людини, який і призвів до глобальних проблем кінця XX – початку XXI століття? Звичайно, елементи антропоцентризму було закладено значно раніше, але Рене Декартом вони були ніби «узаконені». Може виникати питання і, мабуть, воно часто виникає у багатьох молодих науковців – чи дійсно філософія варта

бути взірцем, основою розробки алгоритмів, методичних прийомів для проведення наукових досліджень в усіх наукових галузях? Для відповіді на це питання варто торкнутися основ зародження самої філософії та її еволюції, і відповідно тих наративів, що дозволяють філософію дійсно вважати «матір'ю наук» [8]. Важливість певної науки у формуванні наукової картини світу, в практичному спрямуванні для життєдіяльності суспільства, лежить, зокрема в її функціях.

Важливість філософії для розвитку інших галузевих наук у формуванні пізнання світу і його окремих складових (систем) впливає з того важливого аспекту, що вона виступає основою створення наукових теорій, принципів процесу пізнання реального світу, а також завдяки важливості та конкретності її функцій в розвитку науки в цілому для наукового пізнання. Зокрема, це такі функції:

– Інтегративна функція, яка формує цілісне узагальнення і синтез різних форм пізнання природи планети, розвитку людства на ній, історії взаємодій суспільства та природи, пізнання природного середовища тощо.

– Критична функція, яка спонукає до критичного підходу і оцінки науковцями досліджуваних процесів, явищ, об'єктів у взаємодії людини та природи; критичний аналіз процесів дослідження забезпечує появу нового бачення для прийняття нових практичних рішень.

– Узагальнююча функція формує цілісне узагальнення наукової картини світу певної її галузі на основі побудови моделей реальної ситуації.

– Організаційно-дослідницька функція, яка закладає основи розуміння загальних закономірностей пізнавального процесу в його цілісності та розвитку на всіх ієрархічних рівнях.

– Світоглядно-ціннісна функція – формує ціннісні настанови, закладає орієнтири для системного наукового пізнання на всіх етапах дослідження, особливо при обґрунтуванні фундаментальних принципів, теорій тощо.

Якщо звернутися до початку формування знань про пізнання світу, основ формування загально-наукової картини світу, то зазначимо, що появі наукового знання передувало знання донаукове. Його ще називають стихійно-емпіричним або буденним пізнанням разом із розвитком суспільства. Формується воно разом із формуванням та розвитком самого суспільства на основі спостереження людей за навколишнім світом свого життя разом з природним середовищем. Ці знання передаються із покоління в покоління як прикмети, народна мудрість, міфи і легенди тощо. Об'єктами спостереження виступають предмети, об'єкти, процеси, що оточують людину, впливають на її життя.

Наукове пізнання виникає пізніше, на певному історичному етапі, коли відбувається розділення розумової та фізичної праці. Тоді з'являється фено-

мен духовної діяльності як самостійної сфери. Це не значить, що до цього певних, початкових, так би мовити наукових знань не існувало. Як приклад слід навести протонаукові знання стародавніх цивілізацій Єгипту, Месопотамії, Індії. Такі знання вже мали певну логіку, узгоджену систему – відбувалося це на початку зародження філософії, і знання мали вже деякий світоглядний характер, – це вже був період натур-філософського пізнання світу. Зокрема, Піфагор заклав основи математики і обґрунтував першу геометричну модель Всесвіту. Аристотель запропонував модель Всесвіту, що складається з кількох сфер, що рухаються спільно із Землею в центрі. Саме Аристотеля називають першим філософом науки. Уже в античні часи сформувалася ідея атомістики (Демокрит, Платон). Дійсно, Аристотель запропонував першу систему знань про світ, класифікацію наук, при цьому він розмежував математику, метафізику, науки про природу, заклав основи теоретичних знань про людину. Структура наукового дослідження, запропонована Аристотелем, застосовується при розробці алгоритму дослідження і в наш час. Він виділив чотири обов'язкові етапи: історичний розгляд попередніх досліджень; постановку проблеми, яку потрібно дослідити; висунення гіпотези дослідження; обґрунтування висновків за допомогою логічних аргументів і емпіричних даних.

У подальшому, в середні віки, наукові знання продовжували розвиватися в межах філософії і, звичайно, в рамках античних традицій. На етапі розвитку буржуазних відносин (XVI – XVII ст.) відбувається подальший розвиток науки, з'являються вчені, філософи, про яких ми і зараз говоримо як про постатей, що внесли вагомий внесок у формування загальнонаукової картини світу, розвиток різних галузей науки. Коперник своєю геліоцентричною системою світу змінив бачення про Всесвіт і його будову, заклавши нову методологію пізнання. Розвиваючи геліоцентричну систему світу, Джордано Бруно висунув ідею безкінечності Всесвіту та наявності множини світів у ньому. В цілому період Відродження – це важливий період відродження античної культури під впливом соціально-економічного і духовного життя в Західній Європі. Були зламані теологічні уявлення середньовіччя про особливості будови Всесвіту. В основі філософського мислення був антропоцентризм.

Основні етапи розвитку науки пов'язані зі зміною наукових парадигм. Справжній розвиток наукової картини світу пов'язують з класичною наукою (XVII – XIX ст.). В основі класичної науки лежав лінійний та об'єктний стиль мислення. Головним завданням дослідження було пізнання об'єкта само по собі, встановлення причинно-наслідкових зв'язків у відповідності до універсальних законів. Механістична картина світу мала статус універсальної на основі принципів та законів механіки Ньютона. Він також запропонував концепцію абсолютного простору,

часу, які існують незалежно від матерії. З іменем Ньютона пов'язана нова форма пізнання, а саме поява математичного природознавства, що в подальшому суттєво вплинуло на розвиток географічної науки.

У першій половині XX ст. відбувається зміна класичної науки на неklasичну, що пов'язано з новими досягненнями фізичної науки, появою релятивістської та квантової теорії. Фізика довела, що частинки мікросвіту володіють як корпускулярними, так і хвильовими властивостями, було відкрито закон збереження та перетворення енергії, явище рентгену. XX століття взагалі дуже «багате» на потужні відкриття у фізиці та в інших науках. Відбулося відкриття квантової теорії (Планк), явища радіоактивності (Кюрі), побудова квантової механіки (Шредінгер, Бор) тощо.

Об'єктивізм в науці замінюється на встановлення незворотності природних процесів. Виявляється, що реальність не залежить від засобів пізнання і суб'єктивного фактору. Отже, з точки зору філософії, відбуваються зміни в уявленнях про матерію, простір та час, причинність, що вимагає формулювання нових філософсько-методологічних підходів описування реальності світу.

У другій половині XX ст., на початку XXI ст. відбувається зміна неklasичної науки на постнеklasичну. З'являються нові риси в методології дослідження навколишнього світу. Фізиками виявлені явища нерівноважності, раціональності, несталості в дослідженні складних, відкритих, термодинамічних систем, а також встановлена їх здатність до самоорганізації, саморозвитку. Всі ці явища та процеси стають в центрі уваги науковців. Все це завдяки, зокрема, появі синергетики, яка стає в основі методології науки XXI століття. Земля як об'єкт дослідження стає складним явищем для багатьох наукових галузей (фізики, геології, географії, біології, хімії), бо потребує розгляду і аналізу не на основі простої описовості процесів та явищ, що відбуваються на ній, а як складної системи взаємодії геологічних, географічних, біологічних, техногенних процесів в історичному розвитку. Всесвіт розглядається як система взаємодії мікро- і макро-мега світів. На порядок денний виступає така важливо філософська вимога до організації процесів дослідження, як потреба в цілісності (холізму, характерним для таких досліджень є застосування комплексних, міждисциплінарних підходів різних галузей наук, поява таких методів у різних науках. Надзвичайно потужним засобом у розвитку дослідження складних систем є поява моделювання, зокрема математичного та комп'ютерного моделювання. Концепція цілісності (холізму) стає характерною для таких досліджень. Головне, що людина стає визначальною складовою, основою реальності, що досліджується на міждисциплінарній основі. Це, зокрема, відноситься до суспільної географії, яка одна з небагатьох наук до-

сліджує комплексно систему «людина-природа-суспільство» з позицій синергетичного та системного підходів.

Методи та підходи синергетики, розвиток її як своєрідної методологічної науки – це значний внесок учених XX століття. Зокрема, це видатний французький математик і філософ Анрі Пуанкаре, якому належить започаткування методів нелінійної динаміки і теорії диференціальних рівнянь ще в кінці XIX століття. А також йому належить започаткування поняття «атрактор». Це широко використовується в сучасних дослідженнях відкритих, термодинамічних систем, зокрема в суспільній географії при аналізі можливих змін в траєкторії розвитку системи. В точках біфуркації, які з'являються в процесі розвитку таких систем, можливим є зміна шляху розвитку системи за різними атракторами через складність зв'язків в самій системі та зовнішній вплив навколишнього середовища. Дослідження таких можливостей важливе для прогнозування подальшого розвитку соціогеосистем різного рівня ієрархії. Це є надзвичайно цікавим предметом дослідження в суспільній географії, яка вивчає саме такі системи на різних ієрархічних рівнях [9]. Важко переоцінити важливість і значення появи синергетики, зокрема в філософському та науковому аспектах. Вона широко функціонує в науково-культурному і освітньому середовищі сучасного суспільства і розглядається в трьох основних аспектах взаємодії з суспільством: синергетика як сучасна картина світу; синергетика як методологія; синергетика як самостійна наука. Багато науковців називають синергетику ядром постнеklasичної науки XXI століття.

З філософської точки зору, зміна наукових картин світу на певному історичному етапі еволюції людства, характеризується тим, що на кожному етапі зміна картини світу відбувається разом з формуванням нової, характерної для цього періоду наукової парадигми лапласівського детермінізму. Для класичної науки характерною парадигмою є механіка, на основі якої розроблені відповідні закони, наукові ідеї, принципи. Механістична картина світу побудована на принципах жорсткого детермінізму, а образ світобудови уявляється як годинниковий механізм. З філософської точки зору, детермінізм – учення про загальну обумовленість явищ природи. Практичне значення його в тому, що знаючи попередній стан, наприклад природних систем, можна передбачати подальшу їх зміну. У неklasичній картині світу пануючою парадигмою виступає відносність, дискретність, вірогідність, додатковість. У постнеklasичній науці пануючою парадигмою стає парадигма становлення, самоорганізації на основі законів, принципів, ідей синергетики. В методології окремих галузевих напрямів поняття парадигми може трактуватися дещо інакше, на відміну від того, що тут використано, в залежності від особливостей предметно-об'єктного поля дослідження. Проте, при зміні наукових

етапів, досягнення попередніх не зникають, а продовжують існувати з доповненнями та вдосконаленням, що відповідає з філософської точки зору принципу глобального еволюціонізму.

Глобальний еволюціонізм як філософська категорія і важливий напрям дослідження в постнекласичній науці базується на основі єдності світобудови, а також уявлення про універсальність і незворотність еволюції. Важливою філософською основою зазначеного є те, що він охоплює декілька етапів еволюції: космічну, хімічну, геологічну, біологічну і, що надзвичайно важливо, соціальну в їхній взаємодії та взаємозв'язку. Це розглядається на основі важливих наукових підходів, а саме: теорії нестационарного Всесвіту, концепції біосфери і ноосфери та ідей синергетики. Глобальний еволюціонізм у філософському тлумаченні може розглядатися як нове цілісне знання, завдяки поєднанню наукових, методологічних, філософських основ дослідження синергетичних систем, до яких належить і складна комплексна система «людина-природа-суспільство». Саме вона є важливою предметно-об'єктною областю дослідження суспільної географії.

Виділення географії з природознавства і формування її як важливої науки в пізнанні закономірностей взаємодії природи та суспільства розпочалося вже дуже давно. Роль філософії, зокрема стародавніх філософів у цьому процесі, є досить помітною і важливою. Великі географічні відкриття, подорожі глобального масштабу у різні регіони Землі (розпочаті з кінця XV ст.) змінили уявлення гуманістичного світогляду. Розглядаючи філософські питання географії про співвідношення свідомості і матерії, об'єкта і методу дослідження, про пізнаваність світу в географічному розумінні, ми бачимо, як простежується зв'язок між двома науками – філософією та географією. Філософія визначає методологічну особливість будь-яких досліджень, в тому числі і географічних. Основні філософські категорії «матерія», «простір», «час», «рух» знаходять широке розповсюдження в географічних дослідженнях. Тому ці поняття є значною частиною філософських питань географії [3, 6, 8].

Окремої особливої уваги заслуговують питання системної організації, явищ і процесів у світі, без чого неможливо вирішувати глобальні проблеми людства в єдиній глобальній соціогеосистемі [9]. Фундаментальними системами є геологічна, біогеоценоз, суспільство, бо в основі цих систем лежать конкретні форми руху матерії. Якщо вся матеріалістична діалектика виступає як методологія географічного дослідження, то суспільна географія вивчає розвиток суспільно-географічних систем в просторово-часовому контексті через територіальну організацію суспільства. Особливе місце займають філософські проблеми географії, пов'язані з такими категоріями, як «частина» і «ціле», «загальне» і «одичне» тощо. Співвідношення суспільства і

природи, природних і суспільних закономірностей – це окремі філософські питання суспільної географії. Серед них: територіальна організація господарства, визначення спеціалізації окремих територій, регіонів, визначення потенціалу території з метою вивчення потенціалу його конкурентоздатності, просторова організація населення, особливості стану та розвитку навколишнього природного середовища, його ролі у житті суспільства.

Філософські методи – це не жорстко фіксовані регулятиви, а система «м'яких» принципів, операцій, прийомів, що носять всезагальний, універсальний характер, тобто знаходяться на вищих «поверхнях» абстрагування. Вони задають лише найбільш загальні регулятиви дослідження, його генеральну стратегію, але не замінюють спеціальні методи і не визначають остаточні результати пізнання прямо і безпосередньо [8]. У методології географічної науки в цілому і суспільної географії зокрема вагома роль належить методам дослідження, в основі яких лежать філософські методи. Останні не завжди присутні в галузевій методології, часто вони наявні опосередковано, але відіграють важливу роль в організації, плануванні, структурі дослідження. В географічних науках в основному це реалізується через застосування, зокрема історико-географічного підходу. Діалектичний метод – універсальний метод філософії – лежить в основі будь якого дослідження, незалежно від наукової галузі, бо він визначає важливі аспекти процесу дослідження: обґрунтування предметно-об'єктного поля дослідження; здійснення його світоглядної оцінки; забезпечує логічну побудову структури дослідження; оцінку отриманих результатів; формування новизни дослідження через вичленення нових поглядів; формування та обґрунтування нових понять, принципів, теорій тощо. Зокрема, діалектичний метод в суспільно-географічному дослідженні інвестиційно-інноваційного потенціалу регіону реалізується у методиці оціно-прогностичної моделі на основі розгляду динаміки регіону, визначенні його конкурентних переваг, наявності інноваційного потенціалу для отримання необхідних внутрішніх та зовнішніх інвестицій, здатності його до подальшого соціально-економічного розвитку. Саме застосування діалектичного методу в даному дослідженні визначає результати аналізу розвитку регіону в своїй неперервності через розвиток систем та підсистем регіональної соціогеосистеми як предметної області дослідження. Головна особливість розвитку об'єктів, територій, окремих населених пунктів тощо знаходиться у їхній єдності і суперництві одночасно в протиставленні за ресурси, ринки збуту, інтелектуальні ресурси тощо, по типу боротьби протилежностей з філософської точки зору. Основною умовою еволюції будь-якої системи є наявність протиріч, які виводять систему із стану рівноваги і мотивують до розвитку. В даному дослідженні це стосується протиріч між

підсистемами соціогеосистеми регіону на основі необхідного, зокрема, кількості необхідних інвестицій для успішного прогресивного розвитку регіону і неможливістю їх одержання через недостатній рівень, наприклад, інноваційних технологій в регіоні або нестачу необхідного інтелектуального потенціалу тощо. Не менш важливим завданням є недопущення поглиблення діалектичних протиріч і їх переростання в антагоністичні, що призводить до руйнування систем. Виявлення діалектичних протиріч в оптимальному функціонуванні регіональної соціогеосистеми – одне з важливих завдань дослідження.

На основі діалектичного підходу важливим є використання методу індукції та дедукції для побудови концепції дослідження та проведення інших етапів дослідження. Так, для побудови алгоритму дослідження інноваційно-інвестиційного потенціалу регіональної соціогеосистеми також буде використано метод індукції, який в даному випадку передбачає накопичення часткової інформації з наступним її узагальненням. Це означає, що спочатку досліджуються найпростіші процеси чи системи, а далі на основі їх узагальнення отримується нова інформація про більш складні об'єкти. Така послідовність дослідження взагалі характерна для географії і часто реалізується, наприклад, методом моделювання, коли модель поступово ускладнюється і, врешті-решт, із часткових моделей простих процесів отримують інтегральну модель реального складного процесу [8, 9]. Далі реалізується загальнонауковий принцип сходження від конкретного до абстрактного, від конкретних міських агломерацій до ідеальної моделі розселення міського населення. Цю абстрактну модель можна використовувати

як еталон для порівняння конкретних підсистем регіональної системи, що є зворотним процесом – сходженням від абстрактного до конкретного. У суспільно-географічних дослідженнях використовують низку різних загальнонаукових методів і підходів. Але саме філософія відіграє надзвичайну потужну світоглядну і методологічну роль в дослідженнях галузевих наук, зокрема в суспільній географії.

Висновки. Підводячи підсумки щодо ролі філософії в історичному розвитку, сучасній еволюції науки, формуванні загальнонаукової картини світу, необхідно підкреслити, що саме вона й виступає цією провідною, визначальною, світоглядно формуючою наукою, починаючи з діяльності стародавніх вчених-філософів до сучасних вершини науки. Використання філософського підходу та філософських методів у суспільно-географічних дослідженнях пов'язано з еволюцією і розвитком наукового знання, побудованого на основі головних принципів розвитку сучасної науки, зокрема: глобального еволюціонізму, системності, історизму, синергетизму. А основним двигуном цих процесів і принципів розвитку наукового знання виступає філософія, яка формує бачення розвитку суспільства і природи та визначає інші загальнонаукові та локальні методи, підходи досліджень. Як бачимо, у сучасному світі існує тісний зв'язок між різними науками, зокрема в галузі досліджень системи «людина – природа – суспільство», в тому числі між філософією та географією, що й забезпечує єдність наук у дослідженні складних питань взаємодії суспільства та планети, необхідності вирішення глобальних проблем людства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Casey E.S. (2001). Between Geography and Philosophy: What Does It Mean to Be in the Place-World? [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <https://www.jstor.org/stable/3651229>
2. Puente-Lozano P. (2023) History and philosophy of geography I: Heterodox progress, critical scepticism, and intellectual voluminosity [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: https://www.researchgate.net/publication/369542015_History_and_philosophy_of_geography_1_Heterodox_progress_critical_scepticism_and_intellectual_voluminosity
3. Tambassi T., Tanca M. (2021) The Philosophy of Geography. [Електрон. ресурс.]. - Режим доступу: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-77155-3>
4. Varzi A.C. (2001) The Philosophy of Geography Режим доступу: https://www.academia.edu/8640881/The_Philosophy_of_Geography-
5. Завгородько Л. Освітні виміри філософії географії (2013) / Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Science, I(2), Issue: 12 [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/02/Zavhorodko-L.V-Educational-dimensions-of-the-philosophy-of-geography.pdf>
6. Ліпич Л.Г. Методологія та організація наукових досліджень: навч. посіб. / Л.Г. Ліпич, С. М. Бортнік, І. Г. Волинець та ін.; за заг. ред. Л. Г. Ліпич. – Луцьк: Вежа-Друк, 2018. – 220 с.
7. Мезенцев К.В. Суспільно-географічне прогнозування регіонального розвитку: монографія. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. – 253 с.
8. Надібська О.Я. Філософія: Навч.-метод. посібник. - Одеса, ОЮІ НУВС, 2009 р., 360с.
9. Немець К.А., Немець Л.М. Теорія і методологія географічної науки: методи просторового аналізу: навч.-метод. посібник, Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. 172 с.
10. Пістун М.Д. Основи теорії суспільної географії / М.Д. Пістун – К.: Вища шк., 1996. – 231 с.
11. Сергієнко В.В. Філософські проблеми наукового пізнання: навч. посіб. / В. В. Сергієнко – Кременчук: Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, 2011. – 103 с
12. Топчієв О.Г. Основи суспільної географії: підручник / О. Г. Топчієв. – Одеса: Астропринт, 2009. – 544 с.

13. Топчієв О.Г. Предметна область географії та її сучасні методологічні трансформації / Український географічний журнал. – 2016 [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UGJ_2016_1_13
14. Федій О. Філософські підходи до осмислення категорії «середовище» / Філософські обрії. 2016. № 36. [Електрон. ресурс]. - Режим доступу: <https://core.ac.uk/download/pdf/144772302.pdf>
15. Шаблій О. І. Основи загальної суспільної географії: навч. посібник. Львів : Вид. центр ЛНУ ім. І. Франка, 2003. 444 с.

Стаття надійшла до редакції 03.08.2023

Стаття рекомендована до друку 04.10.2023

Niemets Oleksii Konstantinovich, PhD (Geography) Student, The Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism. V.N. Karazin Kharkiv National University; e-mail: oleksii.niemets@student.karazin.ua; ID ORCID: <https://orcid.org/0009-0000-5026-4926>

Bainazarov Anatoly Mikhailovich – Candidate of Sciences (Geography), Associate Professor of the Department of Physical Geography and Cartography. The Faculty of Geology, Geography, Recreation and Tourism. V.N. Karazin Kharkiv National University; e-mail: a.bainazarov@karazin.ua; ID ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1511-3596>

PHILOSOPHICAL APPROACH IN GEOGRAPHICAL RESEARCH

The purpose of the paper is to justify the importance of the philosophical approach in geographical research, to show the role of philosophy in historical development, the contemporary evolution of science, formation of the general scientific picture of the world, highlighting the evolution of ideas and approaches in the field of the research of the system “human - nature - society”

The main material. From the philosophical point of view, the change in the scientific picture of the world at a certain historical stage of human evolution occurs together with the formation of the new scientific paradigm of Laplacian determinism, typical for this period. A characteristic paradigm for classical science is mechanics. Scientific ideas and principles relied on their relevant laws. The mechanistic picture of the world uses the principles of rigid determinism, we see the image of the universe as a clockwork mechanism. From a philosophical point of view, determinism is a doctrine of the general conditioning of natural phenomena. Its practical significance is the following: knowing the previous state of natural systems, for example, makes it possible to predict their further change. In the non-classical picture of the world, the prevailing paradigm is relativity, discreteness, probability, and additionality. In post-non-classical science, the dominant paradigm is the paradigm of formation and self-organization based on laws, principles, and ideas of synergy. In the methodology of certain branch areas, we can interpret the concept of paradigm differently, in contrast to what we use here, depending on the specifics of the subject-object field of research. When scientific stages change, the achievements of the previous ones do not disappear but continue to exist with additions and improvements. It corresponds from a philosophical point of view to the principle of global evolutionism. The separation of geography from natural science and its formation as an important science in learning the patterns of interaction between nature and society began long ago. The role of philosophy, particularly ancient philosophers, in this process is quite noticeable and essential. Issues of the system organization, phenomena, and processes in the world deserve special attention. It is impossible to solve the global problems of humanity in a single global social and geographical system without them. Human geography studies the system “human-nature-society” comprehensively and interdisciplinary, considering the principles of the system and synergistic approaches.

Conclusions. The use of a philosophical approach and philosophical methods in socio-geographical research is connected with the evolution and development of scientific knowledge built on the main principles of modern science, in particular: global evolutionism, systematicity, historicism, synergism.

In the modern world, there is a close connection between various sciences, particularly in the field of research, and the system of “human - nature - society,” including between philosophy and geography. It ensures the unity of sciences in the study of complex interaction issues between the society and the planet and the need to solve the global problems of humanity.

Keywords: *philosophy, geography, philosophical approach, worldview, evolutionism, paradigm, social and geographical system.*

REFERENCE:

- Casey, E.S (2001) Between Geography and Philosophy: What Does It Mean to Be in the Place-World? Available as: <https://www.jstor.org/stable/3651229> [in English].
- Puente-Lozano, P. (2023) History and philosophy of geography I: Heterodox progress, critical scepticism, and intellectual voluminosity Available at: https://www.researchgate.net/publication/369542015_History_and_philosophy_of_geography_I_Heterodox_progress_critical_scepticism_and_intellectual_voluminosity [in English].

3. Tambassi, T., Tanca, M. (2021). The Philosophy of Geography. Available at: <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-77155-3> [in English].
4. Varzi, A.C. (2001) The Philosophy of Geography. Available at: https://www.academia.edu/8640881/The_Philosophy_of_Geography [in English].
5. Zavorodko, L. (2013) Osvitni vymiry filosofii heohrafii [Educational dimensions of the philosophy of geography] / Science and Education a New Dimension. Humanities and Social Science, I(2), Issue: 12 Available at: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/02/Zavorodko-L.V-Educational-dimensions-of-the-philosophy-of-geography.pdf> [in Ukrainian].
6. Lypych, L.H., ed. (2018). Methodology and organization of scientific research: tutorial. Lutsk: Vezha, 220 [in Ukrainian].
7. Mezentsev, K.V. (2005). Human-geographic forecasting of regional development: monograph. Kyiv: KNU, 253 [in Ukrainian].
8. Nadybska, O. Ya. (2009). Philosophy: tutorial. Odesa: OLI, 360 [in Ukrainian].
9. Niemets, K.A., Niemets, L.M. (2014). Theory and ethodology of geographic science: methods of spatial analysis: tutorial. Kharkiv: KhNU, 172 [in Ukrainian].
10. Pistun, M.D. Basics of the theory of social geography (1996). Kyiv: Vyshcha shkola, 231 [in Ukrainian].
11. Serhiienko, V.V. (2011). Philosophical problems of scientific knowledge: tutorial. Kremenchuk: KremNU, 103 [in Ukrainian].
12. Topchiiev, O.H. (2009). Basics of human geography: tutorial. Odesa: Astroprint, 544 [in Ukrainian].
13. Topchiiev, O.H. (2016) The subject area of geography and its modern methodological transformations. Ukrainskyi Geohrafichni Zhurnal. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/UGJ_2016_1_13 [in Ukrainian].
14. Fedii, O. (2016). Philosophical approaches to understanding the category "environment". Filosofski obrrii. Available at: <https://core.ac.uk/download/pdf/144772302.pdf> [in Ukrainian].
15. Shablii, O.I. (2003). Basics of general human geography: tutorial. Lviv: LNU, 444 [in Ukrainian].

The article was received by the editors 03.08.2023

The article is recommended for printing 04.10.2023